

Bűnbánati és könyörgő napok mint a litánia és a Te Deum lehetséges alkalmainak nyomai Erdélyben

A litánia és a *Te Deum* két ősi önálló liturgikus tétel, mely legalábbis magyar nyelvterületen méltán viselhetné az ökumenikus jelzőt. A római katolikus liturgikus hagyomány mellett a középkorból átörökített anyanyelvre lefordított *Te Deum* és a litánia, több liturgikus tétellel együtt (pl. a passiók, lamentációk), felekezettől függetlenül hosszú ideig egyértelműen hozzátartozott a magyar protestáns gyülekezetek istentiszteleti életéhez is. Erről tanúskodnak a 16. századi zsinatok végzései, ahol még mindig előírják a pápista énekek és a mise maradványainak elvetését, ugyanakkor megállapítják, hogy megőrizték a litániát.² A litánia és a *Te Deum* éneklésének hagyományát bizonyítják másrészt e tételek magyar nyelvű gregorián változatát őrző protestáns graduálok.³ Ebben az esetben

¹ BENKŐ Tímea (1973) tanulmányait Máramaroszigeten végezte (ott szerzett érettségi oklevelet), majd a marosvásárhelyi Református Kántor-Tanítóképző Főiskolán tanult. Teológiai tanulmányait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte (1994–1999), 2001-ben tett lelkészsképesítő vizsgát. 2000 óta a Kolozsvári Teológiai Intézet tanára. 2009-től a Lipcsei Teológiai Fakultás doktorandusza, doktori értekezését gyakorlati teológiából, liturgikából írja. Kutatási területe liturgika, liturgia történet, himnológia.

² „Szertartásunk kevés van; szent énekeinket és a litániákat együtt énekeljük.” Az 1562-es debreceni zsinati határozatról. KISS Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Bp., 1881, 237. Idézi FERENCZI Ilona, *Graduale Ráday saeculi XVII = F. I.*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1997 (Musicalia Danubiana, 16), 26. (A továbbiakban: FERENCZI I. 1997)

³ A *Te Deum* megtalálható a *Batthány*, *Ráday*, *Csáti*, *Csurgói*, *Kecskeméti* és a *Bélyei* graduálban, Huszár Gál 1574-es graduáljában, valamint az *Óreg graduálban* (1636), az evangélikus *Eperjesi graduálban* (1635), valamint több kéziratot unitárius graduálban. Ferenczi I. 1997, 26. 152–155. *Protestáns graduál. Szemelvények a 16–17. századi protestáns graduálok anyagából istentiszteleti és oktatási célra*, szerk. FERENCZI Ilona, DOBSZAY László, Bp., a Református Egyházzene Munkaközössége, 1996, 91. (A továbbiakban: *Protestáns graduál*). Az *Eperjesi graduál* a Luther-féle *Te Deum* magyar fordítását tartalmazza, egy szilabikus pentaton változatot. Vö. SZENDREI Janka, *A Te Deum mint ökumenikus örökség*, Magyar Egyházzene X(2002/2003), 2–3. szám, 221–232. 226. (A továbbiakban: SZENDREI J. 2002/2003). A Luther *Te Deum*-áról ld. *Graduale Ecclesiae Hungaricae Eperjensis 1635*, szerk. FERENCZI Ilona, 1988, I. kötet, MTA Zenetudományi Intézet, Bp., 1988 (Musicalia Danubiana, 9), 22, valamint a II. kötet 281. (A továbbiakban: FERENCZI I.

sem lehet felekezeti különbségről beszélni, hiszen a református graduálokban (pl. *Öreg graduál*), az evangélikus *Eperjesi graduál*ban, valamint az unitárius kéziratok graduálokban is ott találjuk mindkét ősi szertartási éneket. Végül pedig a gyülekezeti énekeskönyvek is lényeges forrásként szolgálnak mind a litánia, mind a *Te Deum* gyakorlatának dokumentálásához.⁴

A 20. századi kutatás különös figyelmet szentelt a graduálok anyagának, az énekeskönyvekbe a graduálanyagból átvett himnuszoknak, a nagyheti tételeknek (passió, lamentáció, Jeruzsálem pusztulásának históriája, *Kyrie puerorum*), az utóbbi években pedig az antifónák elemzésének.⁵ A kutatások zenetörténeti, irodalomtörténeti szempontból vizsgálják a nevezett tételeket, de kitérnek liturgiátörténeti vonatkozásokra is, így a tételek gyakorlati alkalmazásának kérdését is érintik. A litánia és a *Te Deum* ebben a tekintetben méltatlanul háttérbe szorult, hiszen a szaktanulmányokban csupán a többi liturgikus tétel mellett, érintőlegesen tárgyalják őket. Szendrei Janka feldolgozta a *Te Deum* magyarországi forrásait, és a himnusz ökumenikus jellegére is rámutatott, de kutatásának első-

1988). A magyar *Te Deum* és a Luther-féle *Te Deum* viszonyáról, ld. SZENDREI Janka, *Az első hangjegyes népénekünk (A Te Deum-dallam magyarországi története) = Népzene és Zenetörténet III*, szerk. VARGYAS Lajos, Bp., Editio Musica, 1977, 269–270. (A továbbiakban: SZENDREI J. 1977).

⁴ A litániát vagy olykor csak annak szövegét a 19. századig megtaláljuk a református énekeskönyvekben is. Az énekeskönyvek között egyedi az *Öreg debreceni énekeskönyv*, mely 1723–1816 között több kiadásban is megjelent, és a himnuszok között gregorián tételként közli a *Te Deumot*, valamint a liturgikus tételek között utolsóként a litániát is közreadja.

⁵ Himnuszokról ld.: BÁRDOS Kornél, CSOMASZ TÓTH Kálmán, *A magyar protestáns graduálok himnuszai* = Népzene és Zenetörténet III, szerk. VARGYAS Lajos, Bp., Editio Musica, 1977, 134–256; Egyes himnuszok részletes elemzéséről legutóbb FERENCZI Ilona, *Conditor alme siderum. Ergänzung zu der Kontrafaktur-Familie „Salve regina – salve rex”*, Jahrbuch für Liturik und Hymnologie, 51(2012), 195–203; A nagyheti tételekről ld. KISSNÉ MOGYORÓSI Pálma, *A protestáns graduálok nagyheti tételei és a középkori mintáik*, Zsolttár. A Református Egyházzenészek Munkaközösségének lapja (A továbbiakban: *Zsolttár*), összevont szám, 3–12; A legrészletesebben a passióval foglalkoztak, köztük ld. BÁRDOS Kornél: *Harcok a passió éneklése körül Magyarországon*, Theológiai Szemle Ú.f. XIV(1971), 9–10. sz., 296–303., HOPPÁL Péter, *A hiányzó láncszem: a Bánffyhyunyadi Passió*, Magyar Egyházzene 4(1997/1998), 425–434, BENKŐ Tímea, *A kiskapusi passió*, Református Szemle 1(2005), 39–69. (A továbbiakban: BENKŐ T. 2005); A graduál és a passió unitárius vonatkozásairól ld. HOPPÁL Péter, *XVI–XVII. századi kéziratok énekeskönyvek a Homoród- és Küküllő-menti unitárius parókiákon*, Magyar Egyházzene, 3–4(2001/2002), 427–430. Az antifónákról ld. PAPP Annette, *A graduál-antifónák középkori kapcsolatai*, Bp., Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság, 2001 (Magyar Egyházzenei Füzetek I/11, 1.).

sorban egyházzenei jellegénél fogva a tétel protestánsoknál való gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos kérdésekre nem adott feleletet⁶ A litánia protestáns használatával ennél is kevesebbet foglalkozik a szakirodalom. Leginkább a *Batthyány-graduál* datálásával kapcsolatban szólnak a litániáról, annak a graduálokban megtalálható *Litania major* megnevezéssel közölt változatáról. A *Litania major* ugyanis egykor a kézirat terminus ad que meghatározásában játszott fontos szerepet, mivel a litánia kérdései közé beékelte kézíratos bejegyzés 1541 utáni időre utalhat: „Hogy az mi szegény nemzetünket pogány kézből kimentsed?”⁷ A litániával ezentúl egy-egy mondat erejéig foglalkoztak a graduálokról szóló tanulmányokban, melyekben megállapították, hogy a legtöbb graduálban megtalálható *Litania major* nem azonos az ugyanezen név alatt ismert középkori *Litania major* formával, hanem a magyar protestáns graduálokban ezzel a névvel a *Mindenszentek litániából* kialakított Luther-féle litánia magyar fordítását jelölik.⁸ Legutóbb Pap Ferenc közölt egy részletes tanulmányt a litániáról, de ez az írás sem tér ki annak magyar protestáns gyakorlatára.⁹ A litánia egyik sajátos alakjával, a nagypénteki liturgiához kapcsolódó, valószínűleg eredetileg gyermekek által megszólaltatott *Kyrie puerorum* tétellel is többet foglalkoztak az elmúlt évtizedben. Ebben az esetben, a nagyheti tételekhez hasonlóan, a tétel előadás-módjának kérdésére is kitértek a kutatások.¹⁰

Nagy hiányosság azonban, hogy a litánia és *Te Deum* gyakorlati alkalmazására nézve hiányoznak a liturgiátörténeti munkák, és a történelmi forrásokban is ritkábban bukkanhatunk e két tétel alkalmazására vonatkozó adatra. Ezért máig válasz nélkül maradt az a kérdés, hogy milyen alkalommal, milyen istentiszteleten, a liturgia elemei között hol kapott helyet ez két sajátos liturgiai elem a 16–18. századi protestáns liturgiában. A litániáról eddig megjelent munkák a tétel megszólaltatását a magyar protestáns hagyományban általában a böjti időszakra tet-

⁶ Vö. SZENDREI J. 1977, valamint SZENDREI J. 2002/2003.

⁷ Erről legelőbb: *A Batthyány-códex*, kiad. VOLF György, 1890 (Nyelvemléktár, XIV), XVIII–XLII és 125–298., itt XX; SEPRÓDI János, *A Batthyány kódex jelentősége. Az Erdélyi Múzeum Egyesület VII. Vándorgyűlésének Emlékkönyve*, Kolozsvár, 1913, 141–150. itt 132.

⁸ FERENCZI I. 1988, 22; FERENCZI I. 1997, 26.

⁹ PAP Ferenc, *A litánia. Egy imádság-típus és utóélete = A Szentnek a megismerése ad értelmet*, szerk. ZSENGELLÉR József, TRAJTLER Dóra Ágnes, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem és L' Harmattan Kiadó, 2012 (Conferentia Rerum Divinarum, 1–2), 215–228.

¹⁰ FEKETE Csaba, *Kyrie Puerorum*, Zsoltár 1–4(1998), 13–16. A Meggyes megyei kiskapusi evangélikus gyülekezet az egyetlen, ahol máig éneklik ezt a kislitániát a nagycsütörtökön és nagypénteken megszólaltatott passió zárásaként. Vö. BENKŐ T. 2005, 52–54.

ték¹¹, vagy a nagyhét liturgiáját tartották erre alkalmas lehetőségnek.¹² A himnuszok közül kiemelkedő *Te Deum* énekléséről pedig általában úgy vélekednek, hogy az különösen valamilyen szabadulás, háborúk végén vagy uralkodó megválasztásakor, király koronázása vagy más kimagasló alkalommal tartott ünnepi istentiszteleteken hangzott fel, ugyanakkor akár naponként is énekelhető liturgikus éneknek tartják.¹³ Létezett azonban egy olyan sajátos istentiszteleti alkalom, melyen az éppen időszerű esemény jellegétől függően a magyar protestáns gyülekezetekben is megszólalt a litánia vagy a *Te Deum*. A világi felsőbbség által elrendelt bűnbánati és könyörgő napokon évszázadokon át a litánia szavaival könyörögtek veszedelem (természeti csapás, háború, járvány) idején, illetve a *Te Deum* magasztaló soraival adtak hálát Istennek a fenyegetés elmúlásakor, vagy olyankor is, amikor éppen hosszú ideig megkíméltetett egy-egy közösség a különféle veszélytől.

Jelen írásomban nyugat-európai példák ismertetése után azt vizsgálom, hogy milyen nyomai maradtak fenn Erdélyben az ún. bűnbánati és könyörgő napnak olyan, olykor böjtöléssel összekapcsolt közösségi könyörgő, imaalkalmaknak, melyeken a nyugati példák szerint szerepet játszott a litánia, illetve a *Te Deum*.

Bűnbánati és könyörgő napok az európai protestáns gyakorlatban¹⁴

A közösségi bűnbánati és könyörgő napok hagyománya visszanyúlik a középkori egyház gyakorlatához. Az egyház által meghirdetett, az egyházi évhez kapcsolódó, karácsony és húsvét ünnepe előtti hetekre eső bűnbánati és böjti jel-

¹¹ Pl. FERENCZI I. 1997, 26.

¹² *Protestáns graduál* XI.

¹³ Uo.; *Te Deum* szócikk = Rupert BERGER, *Lelkipásztori liturgikus lexikon*, Bp., Vigilia Kiadó, 2008, 461–462.

¹⁴ A bűnbánati és könyörgő napok magyar vonatkozásairól ld. FAZAKAS Gergely Tamás, *Kora újkori „nemzeti” imádságok nemzetközi összefüggésben: országos könyörgés és közösségi bűnbánat Bethlen Gábor idején = Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2012, 73–74.; FAZAKAS Gergely Tamás, *Országos könyörgés, nemzeti böjt és keresztes háború 1849 nyarán. A kortárs és az utólagos értelmezések egy nemzetközi kutatás kontextusában = „Szirt a habok közt” Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZI Mónika, S. VARGA Pál, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 302–304; A magyar protestáns vonatkozásokról, valamint a bűnbánati és könyörgő napok történetéről ld. BENKŐ Tímea, *A bűnbánati nap magyar protestáns liturgiátörténeti vonatkozásai és utolsó élő emléke Erdélyben = Non videri, sed esse. Tanulmányok a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére*, szerk. KOLUMBÁN Vilmos József, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2017, 11–27. (A továbbiakban: BENKŐ T. 2017).

legű napok mellett kialakult kétféle bűnbánati és könyörgő jelleggel bíró istentiszteleti hagyomány.

Az egyik csoporthoz tartoznak az évszakok váltakozását követő könyörgő alkalmak. A 8. századra vezethetők vissza a „kántorböjtnek” nevezett negyedévenként megtartott hálaadó könyörgések. A kántorböjt elnevezés nem a kántori szolgálatot végzők böjtölésére vonatkozik, hanem ez a könyörgési napoknak a negyedévre utaló latin megnevezéséből (*quattuor tempora*) származtatott megnevezés. Kántorböjti napokon böjtöléssel egybekötött könyörgéseket tartottak, ahol hálát adtak mindazért a jóért, melyben az éppen eltelt negyedévben a közösségnek része lehetett. Másrészt ezeken a könyörgéseken Isten áldását kérték a következő negyedévre, könyörögtek az elvégzendő munka eredményességéért, a termésért, minden bajtól való védelemért.¹⁵ A kántorböjt sok változáson ment keresztül az évszázadok folyamán, VII. Gergely pápa 1078-ban tette a kántorböjt napjait a négy évszak kezdetére, az egyes évszakokban megnevezett időpontokat követő szerda, péntek és szombati napjaira. A négy kántorböjti időszak így a hamvazószerda utáni hétre, a pünkösd utáni hétre, a Szent Kereszt felmagasztalása (szeptember 14.) ünnepe utáni hétre, illetve advent harmadik hetére esett.¹⁶

A másik csoportba tartoznak az úgynevezett könyörgőnapok vagy könyörgőkörmenetek. A liturgiátörténet két ilyen könyörgőnapot tart számon, meglepő módon mindkettő a húsvét utáni hetekre, azaz a nagyböjt utáni örvendezés idejére esik. A régebbi könyörgőkörmenetet, melyet a körmenetben imádkozott litániáról „nagyobb litániának” (*litanía maior*) is neveznek, Márk evangélista ünnepeén tartották meg (április 25.), eredete a 4. századi római szokásra vezethető vissza. Valamivel későbbi könyörgőnapok az áldozócsütörtök előtti három napon megtartott könyörgőkörmenetek, melyek a körmenet alkalmával imádkozott litániáról *rogationes minores* vagy *litaníae minores* megnevezéssel, de keresztjáró napok néven is ismeretesek. A *litanía minor* részben már átvezet a bűnbánati napok Európa-szerte elterjedt csoportjához, melyeket azonban a későbbiekben már nem az egyházi, hanem a világi felsőbbség rendelt el, mégpedig a hatáskörébe tartozó minden felekezetnek. Az első dokumentált keresztjáró nap ugyanis Mamertus lyoni püspök nevéhez kapcsolódik, aki 469-ben rendkívüli

¹⁵ FÜZES Ádám, *Liturgika segédfüzet a skabellumokra és vizsgákra való felkészüléshez* (belső használatra), II. félév, III. füzet, 80. http://liturgika.htk.ppke.hu/leirasok/lit_2_jegyzet_fuzet3.pdf (letöltve: 2017. június 20.)

¹⁶ A kántorböjtről ld. *Évnegyedes idők szócikk* = BERGER, *i. m.* 129–130; *Quatember szócikk* = Karl-Friedrich WIGGERMANN, *Religion in Geschichte und Gegenwart (RGG)*⁴, Band 6, Tübingen, Mohr Siebeck Verlag (UTB), 2003, 1863.

katasztrófák miatt (földrengés, rossz termés) böjttel egybekötött körmenetet tartott. 511-ben már kiterjesztették a körmenetet megtartásának rendeletét egész Galliára, 800 körül pedig már Rómában is bevezették.¹⁷

A kántorböjtből, illetve a könyörgő napokból fejlődött ki egy más jellegű közösségi bűnbánati gyakorlat, az ún. bűnbánati és könyörgőnap vagy imanap. Az ilyen kiemelt közösségi bűnbánati napokat a világi vezetők rendelték el olyan helyzetekben, amikor valamilyen veszély fenyegette a hatáskörük alá tartozó régiót (város, megye, ország). Ez lehetett egy aktuálpolitikai krízis (lázadás, ellenség által való fenyegetettség, pl. török, tatár), de olyankor is bűnbánati és könyörgőnap megtartásával próbálták elhárítani a fenyegetést, ha a régiót valamilyen természeti csapás rázta meg, vagy járvány pusztított (tűzvész, árvíz, földrengés, üstökös megjelenése, pestis, kolera). Mindaddig, amíg szét nem vált egymástól az egyház és az állam, és amíg a krízishelyzeteket az Isten büntetéseként értelmezték, a felsőbbség által elrendelt bűnbánati napokat két céllal tartották meg. Egyrészt azért, hogy bűnbánattal, böjttelével felismerjék a bűnt és elhárítsák Isten haragját a közösségről, hogy így visszanyerjék az ő kegyelmes segítségét, szabadítását. Másrészt a fenyegetés megszűntével, vagy olyan esetekben, amikor hosszú ideig elkerülte a közösséget mindenféle veszély, a bűnbánati és könyörgőnapon hálát adtak a szabadulásért, illetve Isten oltalmát kérték a jövődre nézve. A bűnbánati és könyörgőnapokat elrendelő világi hatóság meghirdette a bűnbánati nap időpontját, időtartamát, meghatározta, hogy munkaszüneti nap legyen-e a könyörgő nap, általában meghatározta a bűnbánati napok számát (hány napig, milyen napokon), valamint azt is szabályozta, hogy a bűnbánati napokon hány prédikációs istentisztelet és hány, vészhelyzetben általában litániával, szabadulás esetén *Te Deum*mal egybekötött könyörgést tartsanak. Nem ritkán arra is kitértek az utasítások, hogy mennyire legyen szigorú böjt (csak ételektől való önmegtartóztatás vagy a nyilvános szórakozás, tánc, italozás eltiltása is, kocsmák bezárása). A penitenciális naphoz gyakran fogadalom is kapcsolódott (pl. a napot évenként megtartják), s leggyakrabban az ilyen fogadalmi nappá alakult alkalmak maradtak fenn azután is, hogy megszűnt a bűnbánati és könyörgőnap elrendelését indokló helyzet.¹⁸

¹⁷ Friedrich KALB, *Grundriss der Liturgik. Eine Einführung in die Geschichte, Grundsätze und Ordnungen des lutherischen Gottesdienstes*, Claudius Verlag, München, 1965, 74–75. *Könyörgőnapok, könyörgő körmenetek* szócikk = BERGER, *i. m.*, 255.

¹⁸ Vö. BENKŐ T. 2017, 11–13. *Bűnbánati és könyörgőnap* szócikk = BERGER, *i. m.*, 66; Karl DIENST, *Buß- und Bettage* szócikk = K. D., *RGG⁴*, Bd.1 (2008 Ungekürzte Studienausgabe), Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, 1998, 1900–1903; *Buße VIII. Kirchliche Buß-*

A bűnbánati és könyörgőnapok sajátos alkalmi voltak, amikor a háborúk végén (békekötés, háború megnyerése stb.) örvendező jellegű hálaadó ünnepnapot, illetve béke-ünnepet tartottak. Hasonló módon hálaadó napként hirdettek meg bűnbánati és könyörgő napot abban az esetben is, ha egy régiót hosszabb ideig elkerültek a különböző fenyegetések. Érdekes módon főként a 30 éves háború végét jelző ünnepek mégsem örvendező, hálaadó, hanem sokkal inkább bűnbánati jellegűek voltak, ennek megfelelően valójában bűnbánati és gyásznapnak (ünnepnek) nevezték.¹⁹

Napi több istentiszteleti alkalmat rendeltek el általában. Valójában egy első reggeli könyörgést (a középkori officiumok utódját, matutinumot, primát, laudest), a második reggeli könyörgést, ami általában a főistentisztelet volt, déli könyörgést (szintén prédikáció nélkül), valamint az esti, délutánit. Ennek megfelelően az adott istentiszteleti alkalom megfelelő liturgiai elemeit követték. Így kerülhetett a bűnbánati és böjti jellegű istentiszteleti alkalmak rendjébe a *Te Deum*, ami a vasárnap reggeli officium rendes elemei közé tartozik.

1. A bűnbánati és könyörgő nap és a Luther-féle litánia kapcsolata

A bűnbánati napnak Európa-szerte sajátos alkalmi volt a török veszély miatt elrendelt bűnbánati nap és könyörgés. Az ilyen alkalomból tartott istentiszteleteknek pedig volt néhány általánosan alkalmazott eleme. Az egyik közülük a litánia, mely a görög egyház gyakorlatára vezethető vissza, ahol körmeneteken imádkozták. A litánia könyörgéseit egy előimádkozó énekelte (diakónus vagy pap), és minden könyörgést a nép zárt le az *Uram, irgalmazz (Kyrie eleison)* akklamációval. Az 5. században került át a litánia a nyugati kereszténység gyakorlatába is, ahol könyörgő-körmeneteken énekelte váltakozva az előénekes és a gyülekezet.²⁰ A litánián kívül a török veszély idején meghirdetett bűnbánati és

und Bettage szócikk = Ludwig SCHMIDT, *Theologische Realenzyklopädie (TRE)*, Band 7, Berlin, De Gruyter Verlag, 1981, 492–496.

¹⁹ Paul GRAFF, *Geschichte der Auflösung der alten gottesdienstlichen Formen in der evangelischen Kirche Deutschlands*, Band I, Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 1939, 236–237 kk.

²⁰ A litániáról, történetéről, alkalmazásáról vö. Hans-Christian DRÖHMANN, *EG 192. Kyrie eleison (Litanei)* = Gerhard HAHN, Jürgen HENYS, *Liederkunde zum Evangelischen Gesangbuch. Heft 6/7. Die liturgischen Gesänge*, Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 2003 (Handbuch zum Evangelischen Gesangbuch, 3), 116–120. (A továbbiakban: H. Ch. DRÖHMANN, *i. m.*). Otto BRODDE, *Evangelische Choralkunde = Liturgia. Handbuch des evangelischen Gottesdienstes*. Band 4. *Die Musik des evangelischen Gottesdienstes*, hrsg. Karl Ferdinand MÜLLER, Walter BLANKENBURG, Kassel, Johann Staude Verlag, 1961, 432–434.

könyörgőnapok gyakori eleme volt a 79. zsoltár felolvasása, valamint az ilyen könyörgőnapok sajátos imája, a török elleni könyörgés (Türkengebet). Mindhárom kapcsolódik Luther Mártonnak a török veszedelem elleni könyörgésre való felhívásához (*Vermahnung zum Gebet wieder die Türken*).

Luther Márton szerzetesként természetesen évtizedekig maga is könyörgött a litániák szavaival, és erről a sajátos közösségi könyörgési formáról nem mondott le a reformáció éveiben sem. A litániák szövegét azonban a protestánsok nem imádkozhatták változtatások nélkül, hiszen a legtöbb litániában a szentek, apostolok és Mária támogatásáért is könyörögtek. Luther 1529-ben átírta a középkori *Mindenszentek litániát* latin és német nyelvre, kihagyva belőle a szentek segítségül hívását, ezzel egy, a Szentháromság Istenhez esedező könyörgést formálva belőle. A Luther-féle litánia ebben a formájában még nem említette szó szerint a törököket, és még nem könyörgött a törökök áldozataiért, foglyokért, de az egyes kérések könnyen értelmezhetők a török veszedelemre.²¹ Érdekes, ahogy a másik, a török veszedelemmel kapcsolatos, szintén 1529-ben megjelent írásában (*Vom Kriege wider die Türken*) írt a litánia éneklésének szükségességéről. Itt előbb megállapította, hogy a veszedelem elhárítására haszontalannak tartotta a pogányos körmeneteket, ahol inkább a látszat a lényeg és nem az imádság. A szentek nevének segítségül hívásának és az állandó misézésnek sem látta hasznát. Mégis, ha valamit a török veszedelem idején tenni szerettek volna a hívek, akkor a misén, vesperán vagy a prédikáció után kellett énekeljék vagy olvassák a litániát, különösen az ifjak.²²

Amikor pedig szintén 1529-ben a török Bécsset is fenyegette, Luther felszólította lelkész barátait, hogy hirdessenek meg közösségi böjtöt és bűnbánatot, hogy megszabadulhassanak a nép bűnei miatt haragra gerjedt Isten büntetésektől Európára szabadított török veszélyétől.²³ Buda eleste után 1541-ben fogalmazta meg a reformátor a *Vermahnung zum Gebet wieder die Türken* iratát, melyben gyakorlatilag egy sajátos könyörgő istentiszteleti liturgiát is felvázol, ennek elemei az alkalomhoz választott zsoltárok (köztük a 79. zsoltár), a litánia és a török elleni könyörgés.²⁴

²¹ A Luther-litánia latin változata Luther *Betbüchlein* című kiadványában jelent meg 1529-ben, kották nélkül. Röviddel ezután szintén 1529-ben már kottával is kiadták a Klug-féle énekeskönyvben (*Klugschen gesangbuch*), melyben már ott található Luther német nyelvű litániája is. A Luther-féle litániáról ld. H. Ch. DRÖHMANN, *i. m.*

²² WA 30 II, 118 k., idézi H. Ch. DRÖHMANN, *i. m.*, 117.

²³ Martin BRECHT, Luther und die Türken, *Europa und die Türken in der Renaissance*, hrsg. Bodo GUTHMÜLLER, Wilhelm KÜHLMANN, Tübingen, Max Niemer Verlag, 2000, 16.

²⁴ *Uo.*, 23.

Ezek után német nyelvterületen, lutheránus gyülekezetekben ezt a hagyományt viszik tovább a bűnbánati és könyörgő napokon. A zsoltár és a könyörgés változik, a litánia viszont mindig az alkalomhoz illő kérésekkel bővítve állandó eleme maradt a bűnbánati és könyörgő napoknak. Ennek ellenére a bűnbánati napot elrendelő világi felsőbbség olykor tételesen meghatározta, hogy melyik istentiszteleti alkalmon milyen liturgikus tételek kapjanak helyet. Pl. 1677-ben, a hatalmas rostocki tűzvészt követő évben a mecklenburgi terület ura (Landesherr) a tűvész napját, augusztus 11-ét bűnbánati nappá nevezte ki, azaz elrendelte, hogy ezután azt a napot bűnbánati és könyörgőnapként megtartsák, hogy a következőkben elhárítsák a városról Isten haragját, és ne pusztítson többé tűz.²⁵ Ez a példa azért is érdekes, mert a bűnbánati és könyörgő napoknak egy újabb fajtáját, az ún. emléknapokat vagy fogadalmi napokat képviseli. Ezen alkalmakkor megfogadták, hogy egy-egy szerencsétlenség emléknapját megtartják, csak hogy Isten többé ne hozza rájuk azt a fajta pusztítást. Az említett rendeletben az uralkodó részletesen tudatta a bűnbánati nap menetét is. Eszerint a vasárnapra különben előírt textusokat kell felolvasni a délelőtti, valamint a délutáni istentiszteleten is (perikóparend, posztillázás). A prédikáció előtt bűnbánati énekeket énekeljenek, utána a délelőtti istentiszteleten a *Te Deum*-ot, a délutánin a *Litániát*. Az ilyen jellegű (memoratív és preventív) bűnbánati és könyörgőnapokat a lakosság közvetlen érintettsége folytán a rendeletet követően évtizedekig is megtartották, vagy akár máig is megtartják.

2. Svájci református bűnbánati és könyörgő napok és a *Te Deum* kapcsolata

Svájc történetében többször is rábukkanhatunk bűnbánati és könyörgő napok elrendelésére. Az alábbiakban két olyan példát ismertetünk, melyekhez kapcsolódik a *Te Deum* éneklése.

2.1. A svájci hálaadó, bűnbánati és könyörgőnap (Dank-, Buss-, und Bettag)

A svájci keresztények máig munkaszüneti napként megtartott sajátos bűnbánati és könyörgő napja az ún. Grosses Gebet der Eidgenossen (svájci állampolgárok nagy könyörgése, később a svájci államszövetség nagy könyörgése), melyet 1517-től támasztanak alá írásos bizonyítékok. Református vidéken a világi fel-

²⁵ Vö. Marie Luisa ALLEMAYER, *Fewersnot und Flammensschwert. Stadtbrände in der Frühen Neuzeit*, Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 2007, 23.

sóbbség hetente vagy havonta megtartandó bűnbánati és könyörgő napot rendelt el a 16. századi pestisjárvány, de más fenyegetettség, például a nagy drágaság miatt is (Basel 1541, Zürich 1571, Bern 1577). Ezekon a napokon később gyakorrivá vált a böjtölés és a szűkséget szenvedők javára történő alamizna gyűjtése (pl. 1655-ben a valdenseknek). Az első közös, tehát a kantonokon átívelő bűnbánati napot 1619-ben rendelték el, hálaadásként a dordrehti zsinat eredményességéért. 1639-ben, a harmincéves háború idején, bűnbánati napot rendeltek el hálaadásként azért, hogy országukat eddig a háború és ellenségeskedés elkerülte. 1796 júliusában tartották meg először a svájci állampolgárok nagy könyörgését, melyet ugyan kantononként más-más napon tartanak, de a katolikusokkal közösen. Genfben szeptember első vasárnapját követő csütörtökön máig megtartják ezt a hálaadó, bűnbánati és imanapot.²⁶

Az első világháborút követően egy új Te Deum változat kapcsolódott a svájci Dank-, Buss- und Bettag megtartásához, amióta Karl von Greyerz (1870-1949), a pusztító világégés szörnyűségeitől való szabadulás emlékére újból megverselte a középkori hálaadó himnuszt. Ez a 20. századi Te Deum valójában a Ignaz Franz (1719–1790) *Großer Gott, wir loben dich (Téged Isten dicsérünk)*²⁷ kezdetű Te Deum -parafázis átköltése. A történelmi háttérből érthetően pacifista tartalmú ének a mai napig benne van a németnyelvű svájci református és a christkatholisch egyház énekeskönyvében, és elsősorban a sajátos svájci bűnbánati és könyörgő napon éneklük.²⁸

2.2. A genfi bűnbánati és könyörgő nap és a Te Deum kapcsolata

Kálvin egy sajátos könyörgőnapot vezetett be Genfben azzal a szándékkal, hogy a híveknek rendszeresen alkalmuk legyen kimondottan közbenjáró imát

²⁶ Református svájci könyörgőnapokról (Buss, Dank und Bettage) vö. Victor CONSEMIUS, *Bettag* = Historisches Lexikon der Schweiz, <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D10106.php> (letöltve 2017. július 10.). Erről bővebben a Svájci Liturgikai Intézet honlapján: Joseph-Anton WILLA, *Eidgenössischer Dank-, Buss- und Bettag*. „Betet, freie Schweizer“... <http://www.liturgie.ch/liturgieportal/kirchenjahr/weitere/211-eidgenoessischer-dank-buss-und-bettag> (letöltve 2017. július 10.)

²⁷ Ignaz Franz énekéről vö.: Michael FISCHER, *Großer Gott wir loben dich Ausführlicher Kommentar zur Liedgeschichte* (Februar 2006 / Juli 2007) = *Populäre und traditionelle Lieder. Historisch-kritisches Liederlexikon. Für das Deutsche Volksliedarchiv*, hrsg. Eckhard JOHN, www.liederlexikon.de/lieder/grosser_gott_wir_loben_dich/liedkommentar.pdf (letöltve 2017. július 10.)

²⁸ Gesangbuch der Evangelisch-reformierten Kirchen der deutschsprachigen Schweiz, Nr. 518, Gebet- und Gesangbuch der Christkatholischen Kirche der Schweiz, Nr. 729.

mondani, nem csak magukért, hanem minden nemzetért, minden szenvedőért. A genfi gyülekezet rendtartása szerint (1542) minden szerdán 8–10 óra között bűnbánati és imnapot tartottak²⁹. A bevezető beszédben azt olvashatjuk, hogy a könyörgőnapon az éppen időszerű helyzetekre nézve imádkoznak oltalomért mindenféle szerencsétlenség vagy csapás, háború, járványok ellen, mert mindez Istennek büntetése. Erre a különleges könyörgőnapra Kálvin egy hosszú bűnvaló imádságot is megfogalmazott, amihez a könyörgő istentiszteleten alkalomról alkalomra változó, a könyörgésre okot adó helyzetért, név szerint említett személyekért való közbenjáró fohászok kapcsolódtak.³⁰ A könyörgőnap liturgia a vasárnapi kissé módosított változta: a közgyónás, igehirdetés, a könyörgőnapra Kálvin által megfogalmazott bűnvaló imádság után a vasárnapi liturgia szerint folytatódott az istentisztelet.³¹

Fennmaradt Kálvinnak két olyan igehirdetése, melyet a németországi protestánsok fenyegetett helyzetének hírére megtartott szerdai könyörgő napon mondott el Genfben. Mindkét prédikáció alapigéje egy zsoltárrész (Zsolt 115,1–3 és Zsolt 124), melyeket két egymást követő szerdai imnapon, 1545. november 4-én, illetve november 11-én mondott el a reformátor. Ez azért különleges, mert minden más zsoltárprédikációja vasárnapi istentiszteleteken hangzott el.³² A két könyörgőnap kapcsolódik egymáshoz. Az elsőt akkor tartották meg Genfben, amikor kiderült, hogy a schmalkaldeni háborút követően a protestánsokhoz került területen a katolikusok ismét katolikus fennhatóság alá akarnak vonni bizonyos gyülekezeteket, és emiatt háborúság tört ki. Egy héttel később, amikor megérkezett Genfbe a megnyugtató megoldás híre, a szerdai bűnbánati és imnapot hálaadó istentiszteletként tartották meg, amelyen hálát adtak Istennek a német protestáns testvérek ügyének rendeződéséért.³³ A két bűnbánati napra írt prédikációkat közlő kiadásban azonban nem csak a prédikációkat nyomtatták ki, hanem azokat az énekeket is, melyeket az imnapokon az istentiszteleten énekelt,

²⁹ *Genfer Gottesdienstordnung (1542) = Calvin-Studienausgabe*, Band 2, hrsg. Eberhard BUSCH, Neukirchen-Vluyn, 1997, 147.

³⁰ BOLYKI János, *Az imádkozó Kálvin*, Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1985, 115–122.

³¹ *Uo.*, 116–122.

³² *Deaux sermons de M. Jean Caluien, faitz en la vile de Geneue. L'vn la mecredy quatriesme de Novembre 1545* Genede par Jean Girard, 1546. A kiadvány ismertetése és részletes elemzése Rodolphe PETER, Jean-Francois GILLMOND, *Bibliotheca Calviniana: les oeuvres de Jean Calvin publiées au XVIIe siècle*, Genève, 1991, 217–222. Német nyelven Erwin MÜHLHAUPT, *Johannes Calvin, Diener am Wort Gottes. Eine Auswahl seiner Predigten*, Göttingen, 1934, 11–21.

³³ Ld. A kiadvány címlapját, J. F. GILLMOND, *i. m.*, 217.

vagy melyeket talán éppen erre az alkalomra írtak meg. A prédikációkon kívül tehát a kiadványban benne van Clemens Marot két zsoltárfordítása (a török veszély idején általánosan használt 79. zsoltár, valamint a 9. zsoltár), Guillaume Gueroult 124. zsoltárfordítása, valamint egy strófikus Te Deum. A Te Deum éneklése a genfi gyülekezetben azért is érdekes, mert a zsoltárokon, bibliai szövegeken kívül (Tízparancsolat, Miatyánk, Simeon éneke, Mária éneke) Kálvin nemigen énekelt és énekeltetett olyan éneket, melynek nem a szentírásból való a szövege.³⁴ Gueroult Te Deum énekét később többször is kiadták, érdekes módon különböző dallamokkal.³⁵

A német protestánsok ügyéért tartott két bűnbánati és könyörgő napról tudósít Kálvin 1542 január végén írt egy, az utókor számára ismeretlen „testvérnek” címzett levele. Ebben a reformátor leírja az 1542-es genfi istentiszteleti rendtartást, s többek között a szerdai bűnbánati nap bevezetésének körülményeit is. Ezek szerint amikor Németországban részben a pestis, részben pedig háború pusztított, Kálvinnak sikerült kijáratnia, hogy bevezessenek egy bűnbánati napot, és megjegyzi, hogy a könyörgő nap rendjéhez az imádságokat ő maga fogalmazta meg.³⁶

3. Bűnbánati és könyörgőnapok Erdélyben

Természetesen Erdélyben is szokás volt fenyegető veszély vagy éppen a veszélytől való szabadulás idejében bűnbánati és könyörgőnapot hirdetni. Az elmúlt évtizedben Fazakas Gergely Tamás kutatásai hozták vissza ismét a köztudatba a világi felsőbbség által elrendelt közösségi bűnbánat és böjt fogalmát, a

³⁴ A különböző svájci énekeskönyvekben megjelent nem bibliai szövegű énekekről ld.: Henri Léonard Bordier, *Le chansonnier huguenot de XVIe siècle*, Genève, Slatkine Reprints, 1969, XXIX–XXX, ill. 468. Itt a szerző felsorolja azokat a nem bibliai forrású énekeket, melyeket Kálvin ugyan nem a genfi zsoltároskönyvben adott ki, hanem énekeskönyvekben vagy prédikációs gyűjteményében láttak napvilágot. Dr. Beat A. FÖLLMI, *Calvin und das Psalmsingen, Die Vorsichten des Genfer Psalter*, Zwingliana, 2009, 59–84, itt 80.

³⁵ A Gueroult Te Deum énekéről, különböző kiadásairól ld. Pierre PIDOUX, *O Seigneur nous qui sommes = P. P., Le psautier huguenot du XVIe siècle. Melodies et documents. I. Les Melodies*, Edition Baerenreiter Bale, 1962 (Nr. 209), 148–149; Pierre PIDOUX, *i. m.*, II. *Documents et bibliographie*, 32, 40–41, 66, 124.

³⁶ Kálvin levele németül idézve: „Als in Deutschland teils die Pest, teils der Krieg wütete, bewirkte ich, dass ein außerordentlicher Betttag beschlossen wurde. Die dabei zu brauchenden Gebete habe ich geschrieben. Jean CALVIN, *An einem uns unbekanntem Freund*, <http://www.briefe.glaubensstimme.de/calvin-jean-an-einen-uns-unbekanntem-freund/> (2017. 07. 17.)

bűnbánati és könyörgő napok létezését.³⁷ Ha fellapozzuk az országgyűlési emlékeket, konzisztórium határozatokat, számtalan ilyen bűnbánati és könyörgőnap elrendelésére vonatkozó rendeletre bukkanunk. A rendeleteket előidéző okok sokfélék: török-tatár veszély, pestis, sáskajárás, jégeső vagy éppen mindennek elmaradása. Református és unitárius zsinati jegyzőkönyvek pedig igazolják, hogy a világi felsőbbség által elrendelt könyörgőnapokat az egyházi felsőbbség megerősítette és továbbította az espereseknek, akiknek kötelességük volt gondoskodni az istentiszteletek és könyörgések megtartásának megszervezéséről. Hasonló a helyzet a városokban a városi tanács által elrendelt könyörgőnapok esetében is, ahol a helyi lelkészeknek volt feladatuk megszervezni saját liturgiájuk szerint a közösségi kegyességgyakorlásnak ezeket az alkalmait. Ezekből az is kiderült, hogy az ilyen napok megtartása minden felekezetre nézve kötelező volt.³⁸

Talán az eddig igazolható, legrégebben meghirdetett bűnbánati és könyörgőnapot dokumentálja Enyedi György 60. beszéde, melyet Enyedi valószínűleg 1593. október 17-én mondott el. Káldi János kimutatta, hogy a beszéd indítéka az az országgyűlési határozat lehetett, melyet 1593. szeptember 18-án hozott meg az országgyűlés, és melyre természeti csapások (jégeső, árvizek, földcsuszamlások), félelmet keltő természeti jelenségek (üstökös megjelenése), és a törökkel való háború fenyegetése adhatott okot.³⁹

Ritkán lehet egy-egy meghirdetett bűnbánati és könyörgőnapot több forrással is igazolni. A következőkben egy ilyen esetet ismertetünk. 1748-ban bűnbánati és könyörgő napot hirdettek meg Erdélyben a sáskajárás által végzett pusztítás miatt. Ennek a rendkívüli könyörgésnek a meghirdetését református és unitárius forrás is megerősíti. E szerint 1748. március 23-án bűnbánati napot rendelt el a főkormányzók húsvét utáni 2. vasárnapra. A bűnbánati napot elrendelő határozat a következőképpen szól:

„Több ínségeik között szegény hazánknak némely részeiben tapasztalván a múlt őszen szent Istenünknek a sáskák által bűneinkért méltán bocsátott ostorát (mely ő Felségének is tudtára esvén, méltóztatott annak megelőzésére minden mediumokat adhibeálni

³⁷ Ld. FAZAKAS, *i. m.* (13. lábjegyzet)

³⁸ BENKŐ T. 2017.

³⁹ A bűnbánati nap meghirdetéséről és Enyedi 60. beszédéről: KÁLDOS János, „Látván az időnek szörnyű állapotját”. *Enyedi 60. beszédének előzményei* = K. KAPOSZI Krisztina, LOVAS Borbála (szerk.), *Enyedi 460. Tanulmányok Enyedi György születésének 460. évfordulójára szervezett kamarakonferencia előadásából*, Bp., MTA–ELTE–HECE, 2016, 153–166.

‘eszközöket alkalmazni’, azért annak elfordítására, s nagyobb ártalomnak megelőzésére minden emberi szorgalmatosság felett hasznossá lévén ő szent Felségét engesztelnünk, rendeltük dominica 2-da post pascha ‘húsvét után való második vasárnap’ universalis supplicatiók instituáltassanak ezen hazának minden részeiben. Melyet Kegyelmed is így értvén, dispositiója alatt lévő eklésiákban előre publicáltassa, hogy minél nagyobb áhítatossággal és tisztelettel lehet, azon egy napon egy szívvel, egy lélekkel engeszteltetvén Isten ő szent Felsége fejünk felett álló ostorát kegyelmesen elfordítani méltóztassék.”⁴⁰

A sáskajárás megszűntét követően szeptember 22-én hálaadó istentiszteletet hirdettek meg, amit november elsején kellett megtartani. A rendelet szövege a következő:

„Előző évben láttuk az isteni végzés igazságos bosszújának ránk bocsátását. De láttuk kimeríthetetlen jóságát is, mert a magasban lakozó a csapás után ostorát visszavonta. Kötelességünk tehát neki, tehetségünk szerint, alázatosan hálaadó könyörgést mondani, s kérni egyszermind őt, ki könyörületes és népét mindenek fölött kímélni akarja, hogy méltóztassék elfordítani azt a csapást is, amelytől valójában még tartanunk kell. Mert látjuk, hogy most is tengernyi sáskahad özönli el a fejedelemség igen sok részét. Kötelességünknek tartottuk azért meghagyni Tisztelendőségednek, hirdesse ki, hogy november 2-án az erdélyi egyházkörben az egész nép s az egyházi rendek mind nyilvános könyörgéssel kérjék és engeszteljék ki a jóságos Istent.”⁴¹

Ugyanerről az alkalomról tudósít az 1748-ban Etédre összehívott református zsinat (április 25.) jegyzőkönyvében egy kéziratot utóirat. A bejegyzés valószínűleg közvetlenül a március 23-i rendelet megtartására vonatkozó korábbi értesítésre vonatkozik:

⁴⁰ KOZMA Mihály, KOZMA János, *Az erdélyi unitárius egyház története*, ford. MÁRKOS Albert, kézirat, III. B., 381–382.

⁴¹ Uo.

„Az excelsum Regium Gubernium commissioját vettem, hogy a sáskákat aránt mindenféle religiok bizonyos napon kegyes devotiot tartsanak, e pedig kezdődjék vigesima octava currentis. A méltóságos Consistorium pedig vasárnapokra háromszori cultust és böjtöt indicál, a könyörgés formulája ím ez. Kérem tiszteletes senior uraimékat, ne sajnálják leírni, hány ecclesiak vadnak kegyelmetek inspectioja alatt, és béhozni a Szent Generalisra.”⁴²

Az eddigi kutatások folyamán egyelőre egy olyan rendelet került elő, melyben a könyörgés megtartásán kívül a Te Deum éneklését is elrendelte a hatóság. A rendelet az 1717–1720 között Erdély-szerre pusztító pestisjárvány miatt született, hiszen bár többször is úgy tűnt, hogy sikerült megfékezni a vést, de a nem elég szigorú fegyelem következtében mindig újból felerősödött a járvány. Mivel Háromszéken különösen súlyos volt a helyzet, különböző egészségügy intézkedések mellett a főkormányzók 1719. július 25-én bűnbánati és könyörgőnapot rendelt el a járvány megfékezésének érdekében, a következő határozattal:

„Mínthogy pedig a pestist nem hogy megszűnni, hanem naponként terjedni szomorúan látjuk, szükséges buzgó könyörgéssel és penitentia tartással Isten haragját engesztelni, hogy az óvó intézkedések is hasznosabbak és a nép előtt kedvesebbek legyenek. Elkezdvén aug. 1-én minden helységekből s minden városokban a harangok mindennap d. e. 8 órákor, d. u. 4 órákor meghúzzassanak és azt meghallván akármi rendbeli ember, akár otthon, akár utcán, mezőn, erdőn, szőlő-hegyekben, egyszóval akár hol talátlassék, legottan minden egyéb dolgot félretétvén, süveg levéve és letérdepelve a mindennapi közönséges imádságot maga religiója szerint buzgó áhítatossággal mondja el és hetenként minden szerdán közönségesen nemcsak a húsnemű eledeltől (ide nem értvén a munkát és dolgot) magát megtartóztatván, hanem szorosán böjtöljön, hogy úgy a felséges Isten könyörülvén rajtunk bűnösökön, édes hazánk-

⁴² *Erdélyi református zsinatok iratai II. 1715–1770*, Sajtó alá rendezte BUZOGÁNY Dezső, DÁNÉ Veronka, KOLUMBÁN Vilmos József, ŐSZ Sándor Előd, SIPOS Gábor, Kolozsvár, Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, 2016, 234–235.

ról döghalállal büntető súlyos ostorát fordítsa el és szüntesse meg méltó haragját.”⁴³

Mivel az országból olyan hírek érkeztek, hogy nem mindenki veszi komolyan a bűnbánati nap rendeletét, újabb rendeletet fogalmaztak meg, melyben megerősítették az előzőt (1719?. augusztus 30.).⁴⁴ A járvány végén, 1720. március 10-én a Gubernium végül hálaadó istentisztelet tartását rendelte el, ahol a rendelet szerint el kellett énekelni a Te Deumot:

„A pestis ha szinte egészen nem is, de többnyire mégis megszűnván, Istennek hálát kell adni: Te Deum, magyarul Téged Isten dicsérünk eléneklésére húsvét másodnapját⁴⁵ határoztuk. Ha el nem érkezik a rendelet akkorra, úgy a következő vasárnapon.”⁴⁶

A 19. század végétől, a racionalizmus hatására, főként az állam és egyház különválásának következményeként, megszakadt a rendkívüli bűnbánati és könyörgőnapok hagyománya. Hörk József evangélikus teológus 1882-ben megjelent liturgiákában még elsőként említi a bűnbánati napot, mint olyan ünnepet, mely nem a kijelentésen alapul, nem az üdvtörténethez kapcsolódik. Szerinte „az evangélikus egyházban csaknem mindenütt a végett tartatik, hogy a keresztyéneknek alkalom nyújtassék szívők állapota felől komolyan gondolkodni, tévelygéseiket és bűneiket megismerni és megbánni, Isten előtt bűneik bocsánatáért esedezni s azon őszinte fogadást megújítaniok, hogy életüket megjavítani Istenhez megtérni igyekezzenek”⁴⁷ De a 20. századra már annyira feledésbe merült a bűnbánati napok gyakorlata, hogy amikor a 20. század elején elkezdődött a 16–18. századi magyar egyházak életének kutatása (itt elsősorban liturgia- és egyházzene történetre gondolok), már nem tudtak mit kezdeni azzal, ha olykor a bűnbánati napra utaló adatokra bukkantak. Így történhetett meg, hogy a liturgiátörténészek és egyházzénészek egyaránt csak a nagybőjtre, esetleg református

⁴³ *Székely oklevéltár*, VII. kötet, 1690–1750, szerk. SZÁDECZKY Lajos, Kolozsvár, A Székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága, 1898, 267. (A továbbiakban: *Székely oklevéltár* VII)

⁴⁴ *Uo.*, 271–274.

⁴⁵ Húsvét napja 1620-ban április 19-re esett.

⁴⁶ *Székely oklevéltár* VII, 281.

⁴⁷ HÖRK József, *Liturgika, vagyis az istentisztelet elmélete (Egyházi szertartástan)*. Kézírókönyvül a prot. hittanhallgatók számára. A nt. Prot. Lelkész urak szíves figyelmébe ajánlva. Eperjes, Nyomtatott az Eperjesi Bankegylet Könyvnyomdájában, 1882, 282–283.

viszonylatban az úrvacsoraosztást megelőző nagyhétre gondoltak, ha valahol böjtre vagy bűnbánati könyörgésre vonatkozó adattal találkoztak.⁴⁸

A hivatalos rendeletek szövegét figyelve szembeötlő az európai példákkal való hasonlóság. A napok mögött meghúzódó okot egyaránt Istennek a nép bűnei miatt fellángolt haragjában látják, a kegyességgyakorlás célja pedig Isten kiengesztelése, és ezáltal a nyomorúság elhárítása. Szabadulás, illetve hosszabb ideig fennálló zavartalan élet esetén pedig egyaránt megfigyelhető a hálaadás azért, hogy Isten elfordította az országról különben jogos haragját (itt kapcsolódik a hálaadó alkalmakhoz is a bűnbánat és böjt gyakorlata: hogy fenntartható legyen Isten kegyelmes könyörülete).

Szem előtt tartva a felsorakoztatott német lutheránus és svájci református példákat, valamint a sajátos magyar protestáns liturgikus hagyományt (magyar gregorián, a litánia, valamint úgy a gregorián, mint a strófikus Te Deum áthagyományozása mindhárom felekezetnél), feltételezhetjük, hogy a magyar protestáns istentiszteleti életben is a litánia nem csak a nagyböjti időben, a Te Deum nem csak általános hálaadó alkalmakon csendült fel, hanem mindkettő gyakorlatban lehetett az évszázadokon át megtartott bűnbánati és könyörgő napokon is.

⁴⁸ Például Csomasz Tóth Kálmán egyházzeneész-himnológus, amikor az *Én Istenem, sok s nagy bűnöm* (a református énekeskönyv 303. éneke) keletkezéstörténetével kapcsolatban arról olvas a német szakirodalomban, hogy árvíz miatt Weimarban bűnbánati napot tartottak, ezt a napot egyszerűen gyászistentisztelettel azonosította. „1613 májusában Weimar és környékét szörnyű árvíz katasztrófa sújtotta. Az árvíz után tartott gyászistentiszteletek révén kezdett elterjedni Rutilius éneke” Vö. CSOMASZ TÓTH Kálmán, *Dicsérvjétek az Urat*, Bp. 1995, 206. sz. ének, 212.